

ФОРМУЛЯРНІ СПИСКИ ПОВІТОВИХ СУДІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО БІОГРАФІЙ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ДВОРЯНСТВА

Українське або, як його називали у XIX - на початку XX ст., малоросійське дворянство з'явилося після зрівняння Катериною II у 1785 р. в правах української козацької старшини з російським дворянством. Хоча багато його представників вели свою історію з більш давніх часів. Нові дворяни записувалися до родовідних книг тих губерній, на території яких проживали.

Інтерес до вивчення історії дворянства Російської імперії, зокрема історії українських родів, виник ще у XIX - на початку XX ст. У радянські часи цей інтерес з політичних причин дещо зменшився. Нині ж з'являються нові дослідження, присвячені українським дворянським родам або окремим їхнім представникам. Деякі дослідники намагалися розглянути інститут дворянства в цілому у різні періоди його існування¹. Але частина істориків присвятила свої дослідження саме представникам малоросійського дворянства, заторкнувши при цьому і генеалогію багатьох українських родів².

Досліджуючи історію українських дворянських родів, найчастіше використовуються такі джерела, як родовідні книги губерній і метричні записи. Менше використовуються документи з місць служби дворян, зокрема їхні формулярні (послужні) списки.

Такі документи є серед матеріалів різних державних установ. Зокрема, цінними є формулярні списки тих повітових судів, що діяли на території лівобережних українських земель протягом 1782-1864 рр. (у 1796-1831 рр. вони мали назву "повітовий земський суд").

Повітові суди були становими судовими установами першої інстанції і спочатку створювалися для вирішення цивільних та кримінальних справ дворян. Пізніше вони стали частково розглядати і справи стосовно деяких інших верств населення: купців, селян.

Нині матеріали цих установ зберігаються у державних архівах Брянської (Росія), Київської, Полтавської, Сумської, Харківської, Чернігівської областей. Серед цих матеріалів - не лише кримінальні та цивільні справи, але й різні внутрішні документи (переписка з іншими установами, журнали засідань, формулярні списки й атестати чиновників тощо).

Численні документи висвітлюють маловідомі біографічні дані представників багатьох українських дворянських родів. Це, здебільшого, вищезгадувані формулярні списки чиновників, заяви про прийняття до повітового суду на службу чи звільнення з нього та судові рішення з цього приводу, атестати чиновників, акти купівлі продажу чи дарування майна, спадкові справи. Тільки серед матеріалів Глухівського та Конотопського повітових судів знаходимо відомості про Лазаревських, Розумовських, Нарбутів, Драгомирових, Костенецьких, Парпур, Герасимовських, Базилевичів та багатьох інших.

Найбільш точні біографічні дані містять формулярні списки чиновників цих судів. Вони заповнювалися на кожного службовця повітового суду за чітко визначеним зразком. Інформація про людину часто записувалася по 14-ти або 15-ти пунктах, які включали наступні відомості про неї:

- чин, ім'я, по-батькові та прізвище, вік, віросповідання, нагороди та розмір жалування (пункт I);
- походження (пункт II);
- чи володіє родовим або купленим маєтком він та його дружина (пункти III-VI);
- де і коли виховувався та отримував освіту, коли почав службу і де її проходив, в яких чинах і на яких посадах перебував, як відзначався по службі і чи перебував під судом і слідством (пункти VII-IX);
- чи брав участь у військових походах та бойових діях і в яких саме (пункт X);
- чи мав догани (пункт XI);
- чи заслуговує на підвищення по службі та нагороди (пункт XII);
- чи перебував у відпустках (пункт XIII);
- чи перебував у відставці (пункт XIV);
- сімейний стан (з наведенням дат народження, місця знаходження, віросповідання та імен дружини і дітей) (пункт XV).

Наведемо приклад досить розлогого формулярного списку 1855 р., заповненого на Конотопського повітового суддю А.П.Магеровського. Наводимо мовою оригіналу. Щоб зрозуміти, до якого пункту відносяться ті чи інші відомості, перед текстом зазначаємо відповідний номер.

“[I] Ротмистр Антон Петрович Магеровский. Судья Глуховского уездного суда. Шестидесяти четырех лет, православного исповедания. Кавалер ордена св. Анны 3-й

степени с бантом. Имеет серебрянную медаль за турецкую войну и принадлежащий Царству Польскому Знак отличия за военное достоинство. Жалование 342 руб. 58,5 коп.

[Ш] Из дворян.

[Ш-VI] Родового имени нет ни у него, ни у родителей. К благоприобретенному - Черниговской губернии в Глуховском уезде деревянный дом, водяная деревянная мельница, шинковый дом и крестьян 81 душа да 777 десятин земли.

[VII-IX] По воспитании в Дворянском полку произведен в прапорщики 6 апреля 1817 г. 24 апреля 1818 г. - на вакансию произведен в подпоручики. 26 ноября 1820 г. - в Кременчугский пехотный, что ныне Егерский полк назначен полковым адъютантом. 21 июня 1821 г. - произведен в поручики за смотр войск 9-й, что ныне 8-й пехотной дивизии при кр.Бобруйске удостоился получить в числе прочих Монаршее благоволение объявленное в Высочайших приказах (13 сентября 1823 г.). 28 июня 1827 г. - произведен штабс-капитаном. 19 июня 1828 г. - за произведенный в присутствии Государя Императора маневр войсками 3-го пехотного Корпуса в Болгарии при озере Карасу удостоился получить в числе прочих Монаршее благословение объявленное в Высочайшем приказе. 18 сентября 1829 г. - переведен в Ахтырский гусарский полк с переименованием в штаб-ротмистры. 11 ноября 1832 г. - Высочайшим Его Императорского Величества приказом уволен от службы за болезнью ротмистром и с мундиром. 5 июня 1851 г. - по выбору дворянства поступил в Глуховский уездный суд судьбою.

[X] Был в войну с турками 1828 г. мая 27 в сражении при переправе русских войск чрез реку Дунай в Болгарии. За мужество, неустрашимость и усердие в этом деле удостоился получить в числе монаршую признательность, объявленную в Высочайшем приказе того ж числа, оттоле в движении на позицию к озеру Карасу июля 6 в авангардном деле при м.Яни-базаре в наступательном движении к крепости Шумле поражении под оною турецкой кавалерии и овладении неприятельской позициею за усердие и мужество в сем деле удостоился получить в числе прочих Монаршее благоволение объявленное в Высочайшем приказе 10 того ж Июля в продолжении блокады кр.Шумли 16, 19 и 21 числе находился под неприятельскими пушечными выстрелами.

Августа с 22 на позиции у м.Козлудлин с 29 при г.Проводах с 30 того же месяца с.Девно октября с 12-го в походе чрез м.Козлудлин, г.Базардлики и кр.Гусов на зимовые квартиры в княжество Молдавии. 1829 апреля с 23 вновь в Болгарии мая 5 в сражении при обложении кр.Силистрии в... осады коей участвовал в делах 9, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29 и 31 того ж месяца июня 2-го, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 13, 16 и 17 при отражении неприятельских вылазок при чем контужен пулею в грудь и пользовался при полку 18 при покорении Силистрии с 30 в движении к крепости Шумле июля с 6-го на позиции у м.Яни-базара Августа с 3-го при Мадерде с 18 при осаде одного из передовых Шумльских укреплений 19 и 22 в делах с турками при производстве траншейных работ за оказанное при сем отличие награжден орденом св.Анны 3-й степени с бантом по получении известия о заключении с Атаманскою портою мира возвратился в российские пределы в войну против польских мятежников 1831 г. в Волынской губернии Апреля 6-го у м.Баромля в атаке леса сильно занятого мятежниками и вытеснении их оттоль 7-го при Баромле ж в сражении с мятежническим корпусом Дверницкого 15 в атаке означенного корпуса у люшенской корчмы и при вогнании его в австрийские владения. За мужество и усердие в упомянутых делах удостоился получить в числе прочих Монаршее Благоволение объявленное в Высочайшем приказе 30 того ж апреля, июля с 6-го в Царстве Польском с 12 при обложении кр.Замостья, 14 в экспедиции с.Зверчинцу 15 и 19 при отражении делаемых мятежниками вылазок на передовую цепь и с.Калиновице Августа 4 при штурме редутов №1 и 2 впереди форштата кр.Замостья Нового места и занятии оногo 14 и 19 при отбивании вылазок мятежников к с.Хирме, Майдани и Яновице.

[XI] Не был.

[XII] Представляю на благоусмотрение высшего начальства.

[XIII] Был в 1818 г. на два месяца и явился на срок; в 1825 г. на 28 дней по болезни просрочки один месяц и 18 дней; 1854 г. на 28 дней и 1855 г. 28 дней и явился на срок.

[XIV] Был с награждением чина с 11 ноября 1832 г. по 5 июня 1851 г.

[XV] Вдов. У него дети сын Николай, родившийся 1850

*г. июля 19 и дочь Наталья, родившаяся 1854 г. мая 24. Православного исповедания, которые находятся при отце*²³.

За такою ж формою, наприклад, заповнений і формулярний список 1855 р. на представника відомого українського дворянського роду Нарбутів, засідателя Глухівського повітового суду Василя Олексійовича Нарбута⁴. Він мав чин колезького асесора і служив засідателем Глухівського повітового суду, вік - 44 роки, православний, мав відзнаку за 15 років безпорочної служби, отримував жалування 228 крб. 57,5 коп. на рік.

Походив В.О.Нарбут з дворянської родини. У Глухівському повіті Чернігівської губернії володів батьківським родовим маєтком з 24-ма душами кріпосних селян та 150-ма десятинами землі та купленими 60-ма десятинами землі і 5-ма кріпосними селянами. У його дружини не було родового маєтку, але було 40 десятин землі, куплених у тому ж повіті.

15 січня 1825 р. він почав службу в Глухівському повітовому суді після закінчення у 1824 р. Глухівського повітового училища. 19 вересня 1825 р. затверджений у званні канцеляриста. 25 квітня 1834 р. отримав чин колезького реєстратора, а з 26 листопада 1836 р. - на посаді реєстратора повітового суду. 25 квітня 1838 р. отримав чин губернського секретаря. 31 жовтня 1844 р. був обраний дворянством на 6 років попечителем сільських запасних магазинів Глухівського повіту і з цього ж дня - колезький секретар. 31 жовтня 1848 р. отримав наступний чин титулярного радника. 5 червня 1851 р. був обраний дворянством засідателем Глухівського повітового суду, а 22 серпня того ж року отримав відзнаку за 15 років безпорочної служби з грамотою. 31 жовтня 1853 р. отримав чин колезького асесора.

В жодних бойових діях участі не брав, доган не мав і під судом та слідством не перебував. Був визнаний повітовим суддею гідним до нагородження і підвищення. Чотири рази перебував у відпустках. У відставці не був.

Одружений В.О.Нарбут був на Матроні Степановій (побатькові). Мав двох синів - Михайла, який народився 29 вересня 1846 р., та Володимира, який народився 27 квітня 1851 р., а також двох доньок - Єфросинію, яка народилася 17 січня 1837 р., та Людмилу, яка народилася 18 квітня 1842 р. Всі діти на момент складання списку проживали з батьками і були православними.

Одночасно тут працював і молодший брат В.О.Нарбута губернський секретар, писар кріпосних справ Іван Олексійович

Нарбут, на якого також зберігся формулярний список⁵. Тут зазначалося, що йому було 30 років, він був також православний, а жалування отримував 9 крб. сріблом. Походив з дворян.

У Глухівському повіті І.О.Нарбут мав *“родовое имене у родителей... деревянный дом, деревянная водяная мельница совместная с дядею, земли до 200 десятин и 24 души крестьян”*⁶.

У 1840 р. він закінчив Глухівське повітове училище. 27 лютого 1841 р. вступив на службу до Глухівського повітового суду канцелярським служителем першого розряду. 27 лютого 1845 р. отримав чин колезького реєстратора. 27 лютого 1849 р. став губернським секретарем. З 23 січня 1850 р. перейшов до Глухівської дворянської опіки, але 30 травня 1851 р. знов повернувся до повітового суду, де менше ніж через місяць (22 червня) став писарем кріпосних справ. За час служби показав себе гідним нагородження. У бойових діях участі не брав. Під судом і слідством не перебував. У відставках та відпустках також не був.

На момент складання списку був неодружений.

Ця ж архівна справа містить і формулярні списки представників українських дворянських родів Базилевичів (на рідних братів Івана та Олександра Семеновичів Базилевичів), Дашинських, Муравських, Понирок та інш. (всього - 33 списки).

Значно більше формулярних списків зберігається серед матеріалів Конотопського повітового суду. Тут знаходяться відомості про більше ніж 40 чиновників цієї установи, більшість з яких - представники українського дворянства. Тут висвітлено окремі сторінки біографій М.І.Прасола⁷, О.Д.Костенецького, І.І.Черняхівського, П.Г.Колодчевського⁸, М.В.Стефановського, П.М.Заярневського⁹, С.С.Ясинського¹⁰, Н.С.Метельського¹¹, Ф.С.Парпури¹², В.Т.Білецького, І.Ф.Прасола, Я.Г.Ступачевського¹³ та багатьох інших вихідців з дворянських родів.

Так, у формулярному списку на підсудка (засідателя) від дворянства Конотопського повітового земського суду С.Семенова вказувалося, що він почав службу у 1770 р. при сотенній Конотопській канцелярії (колишнього Ніжинського полку). У 1773-1779 рр. - в комісії *“Смотрения коронных бывшего повета батуришского имений”*. У 1779-1782 рр. - канцелярист в канцелярії колишньої малоросійської генеральної артилерії. З 1782 р. був ратманом у Конотопському городовому магістраті. За бездоганну службу отримав чин полкового хорунжого. У 1785 р. С.Семенов був обраний бургомістром у цьому ж магістраті. З 1788 р. - секретар

Конотопського повітового суду, 1797 р. - засідатель (підсудок) від дворянства, колезький асесор.

С.Семенов був одружений з донькою титулярного радника А.Торанського Анастасією. У них було троє дітей - сини дев'ятирічний Іван та однорічний Яків і донька трирічна Надія. Згідно з ревізією, 1795 р. С.Семенов володів у хут.Колодковському та м.Конотоп шістьма кріпосними селянами "мужеска поля"¹⁴.

Незважаючи на високу інформативність формулярних списків, під час дослідження історії українських дворянських родів не слід обмежуватися лише цим джерелом, а залучати матеріали родоводних книг, метрик, атестатів та свідоцтв, виданих з місць служби чи навчання, заяв дворян тощо. Використання різноманітних джерел дає змогу отримати більш точну та об'єктивну інформацію про дворянство.

¹Романович-Славатинский А. Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права. - СПб., 1870; Корф С.А. Дворянство и его сословное управление за столетие. 1762-1855 гг. - СПб., 1906; Корелин А.П. Дворянство в пореформенной России (1861-1904 гг.). - М., 1979; Кривошея І.І. Еволюція дворянства Правобережної України наприкінці XVIII - початку XX ст. (за матеріалами Київської губернії): Автореф... дис. канд. істор. наук: 07.00.01 / Київський національний університет ім.Т.Шевченка. - К., 1997. - 17 с.; Каюк Д.Г. Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті рр. XVIII - на початку XX ст.: Автореф... дис. канд. істор. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський національний університет. - Дніпропетровськ, 2002. - 15 с.; Опанасенко В.В. Роль чернігівського дворянства в суспільно-політичному та культурно-освітньому житті України 1785-1860 рр.: Автореф... дис. канд. істор. наук: 07.00.01 / ХНУ. - Х., 2003. - 19 с.; та інші.

²Павловский И.Фр. К истории Полтавского дворянства. 1802-1902. Очерки по архивным данным. - В 2-х вып. - Полтава, 1906; Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. - Т.1-4. - К., 1908-1914 та інші.

³Державний архів Сумської області. - Ф.630. - Оп.1. - Спр.55. - Арк.1зв-4.

⁴Там само. - Арк.6зв-8.

⁵Там само. - Арк.16зв-17.

⁶Там само. - Арк.16зв.

⁷Там само. - Ф.582. - Оп.1. - Спр.735. - 173 арк.

⁸Там само. - Спр.562. - 47 арк.

⁹Там само. - Спр.573. - 16 арк.

¹⁰Там само. - Спр.593. - Арк.21.

¹¹Там само. - Спр.686. - 65 арк.

¹²Там само. - Спр.760. - 29 арк.

¹³Там само. - Ф.586. - Оп.1. - Спр.121. - 79 арк.

¹⁴Там само. - Спр.87. - Арк.5-6.